

De wondere wereld van watermerken

Archiefstukken bevatten meer informatie dan je op het eerste gezicht zou denken. Neem een handgeschreven brief: niet alleen de tekst of de vorm geeft informatie, ook de drager zelf. “Houden wij papier tegen het licht, dan zien wij héél andere dingen”, aldus Theo Laurentius, papierdeskundige en Rembrandtkenner. Samen met zijn zoon Frans onderzocht hij de ingekomen brieven in het archief van de Staten van Zeeland op watermerken. De gegevens publiceerden zij in een eerste naslagwerk, *Watermarks 1600-1650*. Een tweede boek, over de tweede helft van de zeventiende eeuw, is in de maak.

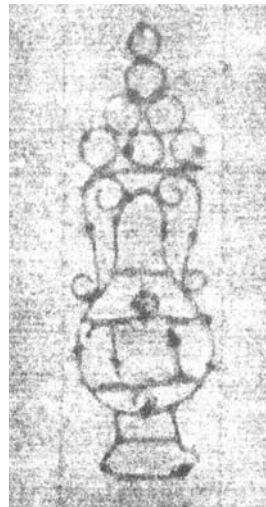
Theo en Frans Laurentius uit Middelburg onderzoeken ingekomen brieven uit het archief Staten van Zeeland op watermerken.

Waarom een boek met watermerken?

“Alles begon met de papieren waarop Rembrandt tekende en zijn etsen afdrukte. Daar was destijds, in 1985, belangstelling voor. Er was namelijk geen methode om de ‘echtheid’ en datering van Rembrandts werk op papier te bepalen. De afgelopen twintig jaar hebben we ons bezig gehouden met het doen van onderzoek en hebben we een methode gevonden om de etsen van Rembrandt redelijk, soms op het jaar af, te dateren. Er bleef echter één groot probleem bestaan: we konden

Over papier

Papier werd vanaf de vijftiende tot de vroege negentiende eeuw met de hand gemaakt met een zeef van kopergeas. Met de zeef werd papier geschept uit papierpulp, die voornamelijk bestond uit fijngezeven lompen. De draden van de zeef lieten een ‘afdruk’ van lijnen achter in het papier. Deze wordt zichtbaar door het papier tegen het licht te houden. De lijnen die dicht bij elkaar liggen, heten waterlijnen, en die daar haaks op staan heten kettinglijnen. Elke papiermolen bracht zijn eigen merk in koperdraad aan op de papierzeef. Dit papier- of watermerk en de structuur van water- en kettinglijnen helpen nu bij het dateren van papier.

Frans ‘potjespapier’ met het watermerk ‘pot’ uit 1614. Het boek *Watermarks 1600-1650* geeft vijftien voorbeelden van dit schrijfpapier.

niet zien wanneer welk papier in Nederland voorkwam. Daarom hebben we dit boek gemaakt met watermerken die voorkomen in de ingekomen brieven van het archief van de Staten van Zeeland. Nu weten we welk papier tussen 1600 en 1650 in Nederland voorhanden was.”

Waarom de watermerken uit een archief?

“De ingekomen brieven in het archief van de Staten van Zeeland bestaan voor de bulk uit brieven uit Den Haag. Er werd daar ontzettend veel papier verbruikt en dus ook gekocht. Dat is ideaal voor de datering van de watermerken. Bovendien zijn deze brieven allemaal gedateerd door de schrijvers ervan. Bij de brieven zaten heel bijzondere exemplaren, bijvoorbeeld een brief die Prins Maurits schreef op het strand bij Nieuwpoort in 1600. Historisch heel interessant natuurlijk, ik zat te smelten. Maar voor ons was vooral van belang dat hij die brief schreef op nieuw papier dat hij had meegekregen uit Den Haag.”

Hoe zijn de watermerken gefotografeerd?

“Sinds twee jaar maken we met röntgentechniek digitale opnamen. Deze methode is speciaal voor ons ontwikkeld door professor Jan van Aken van de universiteit van Utrecht. In drie minuten fotograferen we nu een watermerk en de papierstructuur op ware grootte, zonder dat de tekst zichtbaar wordt. Vijf jaar geleden kostte ons dat nog drie kwartier per foto. Toen ontwikkelden we de foto’s nog met de hand. Overigens is onderzoek naar watermerken niet nieuw: de Zeeuwse archivaris De Stoppelaar deed het 130 jaar geleden al. Hij trok watermerken met de hand over, maar dat leverde geen precieze weergave op. Hij doorzag wel het belang van het in kaart brengen van watermerken in gedateerde archiefstukken. Ik voel een grote zielsverwantschap met De Stoppelaar.”

Voor wie is het boek bedoeld?

“Ons onderzoek is specialistisch en dat is onze doelgroep ook. Het boek is bestemd voor prentenkabinetten, bibliotheken, musea, prentverzamelaars, universiteiten, historici en kunsthistorici – nationaal en internationaal, want werken van Nederlandse kunstenaars bevinden zich overal ter wereld. ▶

Het boek bevat 695 zwartwit afbeeldingen van watermerken op ware grootte en geeft per watermerk de datering, de herkomst en zo mogelijk de papiermolen. Per watermerk geven we alle varianten weer. De ontwikkeling ervan, bijvoorbeeld in het watermerk 'pot', is zo goed te volgen."

Wat gaan jullie doen als het tweede boek klaar is?

"We zijn nu nog volop bezig met het tweede boek, over de periode 1650-1700. Daarin zien we de opkomst van de Nederlandse papierindustrie. Die gaat aan het einde van de eeuw de Franse import overheersen. En als de zeventiende eeuw compleet is, willen we een derde deel maken, over de tweede helft

van de zestiende eeuw. Watermerkenonderzoek is buitengewoon spannend. We krijgen steeds meer inzicht en begrijpen steeds meer over de prenten, waar wij in handelen. (Theo en Frans voeren samen de Kunsthandel Laurentius in Middelburg, red.) We kunnen ook steeds beter dateren. Je kunt ons dus voorlopig wekelijks vinden in de studiezaal van het Zeeuws Archief."

Watermarks 1600-1650 is een uitgave van HES & DE GRAAF Publishers op folioformaat (31x23cm.), bevat 695 zwartwit reproducties van watermerken en telt 284 pagina's.
Prijs: € 425. ISBN 978-90-6194-030-2

